

Ф.М. ДОСТОЄВСЬКИЙ У РОМАНІ Ф. БЕГБЕДЕ "ПРОСТІТЬ І ВІДПУСТИТЬ": ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Роман Дзик

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна,

В інтертекстуальному аспекті розглянуто роман сучасного французького письменника Фредеріка Бегбеде "Простіть і відпустіть". Увагу приділено присутності в даному тексті постаті Федора Достоевського, що виступає тут провідною парадигмою російської культури, яку осмислює французький письменник.

Ключові слова: Ф. Достоевський, Ф. Бегбеде, інтертекстуальність, епіграф, парадигма, імпліцитність, рецептивний ресурс.

Взаємозв'язки французької та російської літератур відзначаються тривалою поліфонічною історією і давно вже виокремилися в особливий об'єкт наукових рефлексій. На особливу увагу заслуговує інтертекстуальний вимір цих зв'язків. Зокрема, продуктивним видається функціональне тлумачення інтертексту.

У стосунках названих літератур тривалий час йшлося лише про вплив романської на слов'янську. Суміщення в часі затребуваності російської літератури у Франції з періодом розквіту в ній реалізму призвело до витворення доволі цікавого феномена. За спостереженнями В. Орехова [1; 2], французька публіка ще у першій половині XIX ст. переважно черпала інформацію про Росію із вкрай суб'єктивних подорожніх нотаток своїх співвітчизників. Натомість у вигляді російської класичної літератури вона, зрештою, отримала більш об'єктивне джерело. Щоправда, цей образ Росії, попри всю свою реалістичність, був передусім художнім образом [2, с. 131], але важливо тут наголосити на винятковій ролі літератури у формуванні французького сприйняття Росії.

Серед усього масиву тогочасної російської літератури було декілька знакових імен: Іван Тургенєв, Лев Толстой і Федір Достоевський. Особливий статус визнається за двома останніми. На відміну від ситуації початку XX ст., що паритетно втілювалася у постатях цих двох, сьогодні, за твердженням Алена Безансона, думка західного світу схиляється ближче до автора "Братів Карамазових" [3]. Так, у 1999 р. віртуальний круглий стіл журналу "Иностранная литература" [4], що зібрав Алена Роб-Грійє, Паскаля Брюкнера, Жана Руо, Мішеля Уельбека, Поль Констант та Франсуазу Шандернагор, виявив факт присутності Ф. Достоевського в кожній із їхніх творчих біографій (до порівняння: лише двічі були згадані Лев Толстой і Антон Чехов, по разі - Михайло Булгаков і Олександр Солженіцин). Такий авторитет ґрунтується не лише на його класичних текстах, а й на цілком заслуженій репутації неперевершеного знавця "російської душі" та людської природи загалом. Вписується в окреслену традицію і роман "Простіть і відпустіть" ("Au secours pardon", 2007 р.) [5] французького письменника Фредеріка Бегбеде (1965 р.н.), літературного критика, автора власної програми на телебаченні "Книги і я", редактора видавництва "Flammation", засновника літературної премії тощо.

Події його твору розгортаються в Росії 2007 року. Однак російські реалії початку XXI століття текстуально становлять скоріше умовний, декоративний рівень. Важливішу роль відіграють численні відсилання до російської літературної класики. Олександр Пушкін, Антон Чехов, Михайло Булгаков, Максим Горький, Борис Пастернак, Володимир Набоков, Олександр Солженіцин, - імена, які навмисно покликані акцентувати на собі читацьку увагу, планомірно виринаючи на текстовій поверхні. Отже, інтертекстуальність стає ледь не домінантною ознакою цього роману.

Бегбеде не приховує власної стратегії письма. На питання щодо його джерел про Росію, дає таку відповідь: **"Велика російська література, класичні романи XIX століття. <...> Але взагалі, - підкреслив він, - потрібно частіше суди приїжджати і, звичайно, читати, читати, читати російську класику"** [6]. Водночас письменник свідомий того, що "у нього в голові своя Росія, Росія його снів, фантазій", яка, знову ж таки, "асоціюється з персонажами великої російської літератури" [там само]. Важливо зауважити, що література є **не стільки додатком до особистих спостережень, скільки їх підмурівком, призмою для осмислення.**

"Російський текст" виявляє себе навіть архітектонічно: роман складається з чотирьох частин, епіграфованих іменами виключно російських класиків: "Зима" (І. Тургенєв), "Весна" (М. Булгаков), "Літо" (О. Пушкін), "Осінь" (Б. Пастернак). Але книжка відкривається епіграфом саме з Достоевського. Як цитата, що є безпосереднім проявом інтертекстуальності, епіграф важливий тим, що визначає рецептивний ресурс тексту, є вказівкою для читача, який "повинен наповнити смыслом інтертекст" [7, с. 138]. Тобто він виступає своєрідною інтерпретантою (термін М. Ріффатера), що вказує, яким чином потрібно тлумачити інтертекст. Таким інтерпретаційним ключем стає цитата з листа російського письменника: "У мене лише одна мета: бути вільним. Заради цього я жертвую всім. Та часто, часто я думаю про те, що дасть мені свобода... Що я зроблю, сам-один, серед чужого натовпу? Федір Достоевський. Лист до брата, 16 серпня 1839 року".

Цільне місце цього епіграфу в романі спонукає особливо уважно поставитися не лише до теперішнього контексту, в який він заново вписується, а й до першоджерельного ресурсу, зокрема, до іншого фрагменту наведеного листа: "Людина є таємницею. Її потрібно розгадати, і якщо будеш розгадувати її все життя, то не кажи, що втратив час; я займаюся цією таємницею, бо хочу бути людиною" [8, т. 28, кн. 1, с. 63]. Однією з центральних в романі французького письменника постає проблема різних версій свободи. Розв'язати її - це, значною мірою, привідкрити таємницю людини. З епіграфом кореспондують рефлексії головного героя на початку твору: "Як же воно складно - бути вільним. Свобода - важкий тягар, та з ним звикаєшся, як і зі смертю. В Росії ви відчуваєте це краще, ніж будь-де" [9, с. 23-24].

Бегбеде виносить в епіграф фрагмент із першого (з уцілілих) листа Достоевського до брата по жакливій смерті їхнього батька [8, т. 28, кн. 1, с. 409], підкреслюючи цим, що тема батьківства тут є знаковою. Насамперед, вона визначає стосунки Лени Дойчевої з головним героєм Октавом Паранго (не підозрюючи того, він закохується у власну доньку). Водночас юна Лена інтуїтивно відчуває в Октавові саме батька: "Я люблю слухати його голос, коли він іде поруч і щось мені пояснює, життя з ним зрозуміліше й веселіше. < . > Я говорила з Октавом про те, як важко мені було жити без батька" [9, с. 186]. Інцест не здійснився, однак усвідомлення цієї ситуації призводить до катастрофи з імовірною загибеллю героя.

Окрім наведеного вище буквального плану, ця тема має й інший вимір. Сам автор відзначає, що в цьому романі поруч з новою для себе темою батьківства занурився також у містичну проблематику [10]. На неї прямо вказують дві історії, розказані Октавом. Одна з них, переказана Леною, є розповіддю "про дитину, на очах в якій її батько помирає від інфаркту. Дитині років з чотири, вона не розуміє, що діється, намагається розкрити повіки свого творця, трясє його за руки, шипає. <... > Дитина починає плакати, кличе на допомогу, <...> цілує нерухоме обличчя... І тоді батько розплющує око й починає сміятися. Це був просто жарт, він прикинувся мертвим, він же не збирався кинути її напризволяще!" З'ясувалося, що у такий дивний спосіб він хотів розповісти "історію про Ісуса; <... > Ісус не був сином Бога, він наш батько. Батька тут немає, він пішов на небо, але він живий, не помер" [9, с. 187]. Знавці Достоевського відзначають у цьому епізоді приховану ремінісценцію з "Ідіота" [див.: 8, т. 8, с. 184]. Другою подібною історією є розповідь про ведмежа та його матір [9, с. 68-69]. Наведений уривок спрямовує нас до провідної проблеми роману - стосунків батьків та дітей, зокрема, людини й Отця небесного.

Звідси, генероване ідеями Достоевського, К'єркегора, Сартра та їхніх послідовників, поняття свободи набуває екзистенційного наповнення у значенні *свободи покинутої саму на себе людини*. Свобода без Отця справді стає "важким тягарем": "Серед хаосу, яким є моє життя, релігія спливає чудовим дитячим спомином, приємним поверненням, рятівним колом. Я ясно зрозумів, що мати Бога - це як мати батьківщину, кордони, дім, батька. Релігія - надійне укриття, - зізнається герой. - Я мав би раніше зрозуміти, що неможливо викреслити все одразу - віру, сім'ю, націю, минуле. Віра зігриває, з нею йти життям значно спокійніше, аніж вештатися в самотині буремним світом" [9, с. 106]. Отже, цей роман - головно про рятівний шлях до Бога. В одному з інтерв'ю Бегбеде пояснює звернення до цієї тематики важливим для нього осмисленням сенсу краси: "Читання великих російських романів багато чого мене навчило < . > . Можливо, завдяки цьому в мене вийшов роман про пошук краси, яка, як сказав великий Федір, врятує світ. Платон говорив, що пошук краси - це пошук Бога. Проте праця письменника - теж пошук краси. Тобто, можна сказати, я шукаю Бога" [6]. Аналогічне відсилання до Платона маємо в тексті [9, с. 169], що демонструє не лише глибинний зв'язок між класиками, але й розкриває генезу авторської рефлексії. Тож проблему треба виводити за суто тематичні межі.

Назва "Простіть і відпустіть" промовисто вказує на те, що спосіб авторських пошуків закладений власне в жанрову модель сповіді, за законами якого особливої ваги набуває постать центральної дійової особи. У цьому випадку, зважаючи на очевидну автобіографічність Октава, маємо розуміти, що перед нами художній двійник Фредеріка Бегбеде. Сповідальний наратив у тексті Бегбеде розкривається зазвичай у площині інтертекстуальності: поза уривками з Достоевського, висвітлюючи особистісні риси героя, цитуються численні зразки світової спадщини. Згадки тих чи інших авторів, книг, літературних героїв і ставлення до них стають суттєвими портретними штрихами. Інтертекст формує образ будь-якого з персонажів. В одному з інтерв'ю автор виголошує, що "книги не пишуться "з нічого". Кожен письменник відштовхується у своїй творчості від книг, які він прочитав. На мене, звичайно, вплинула творчість багатьох авторів <...>, а ще я відкрив для себе російських романістів XIX століття, чий вплив я немало відчував під час написання моєї останньої (на момент інтерв'ю. - Р. Д.) книги" [11].

Фабула роману "Простіть і відпустіть" доволі екстравагантна - головний герой сповідається православному священику в Храмі Христа Спасителя в Москві: "Я прийшов до вас, бо хочу змінитися, це треба зупинити, я не можу більше так жити" [9, с. 24]. Ідейна вага цієї події підказується духовною біографією самого Бегбеде, пов'язаною з отриманням ґрунтовної католицької освіти. Він є співавтором книги релігійних діалогів із відомим католицьким єпископом Жан-Мішелем ді Фалько "Я вірую - Я теж ні" (2004 ?), суть якої містко сформульована у передмові: "Ця книжка ризикує перетворитися у сповідь, принаймні - з мого боку" [12, с. 14]. Письменник вказує на зв'язок між своїми книжками: "Я написав книгу "Я вірую - я теж ні", в якій веду діалог з католицьким священиком. І мені захотілося, щоб Октав вів рятівні для душі бесіди з православним попом у храмі Христа Спасителя, який москвичі не люблять. Октав сповідається, а з часів Жан-Жака Руссо у французів це чудово виходить" [13]. Зіставлення, або радше протиставлення православ'я і католицизму неодноразово підкреслюється у романі Бегбеде (ваша церква, ваша традиція сповіді, ваш Господь), його важко уникнути при французькому погляді на Росію.

Цим зрізом ще раз підтверджується важливість ролі Достоевського, як відомого опонента католицизму. Перед нами постмодерністський текст, повністю просякнутий іронією. У такому саме ключі варто сприймати різноманітні доречні й недоречні звертання до священика (отче, митрополите, попе, batiouchka, paracha, pater noster, starets, монсьєйоре, заступнику патріарха) чи їстівні порівняння архітектурно і за суттю чужих церков (велетенське тістечко, тістечко бізе, кульки морозива в золоченій обгортці, вишукані десерти). Не оминає цього всюдисущого постмодерністського іронізування і сам Достоевський. Проте буде помилковим сприймати іронію як замаскований інтертекстуальний антагонізм. Вона лише переводить інтертекст в інший реєстр. Аналогічним іронічним пафосом пронизана і сцена відвідин квартири російського письменника: "З манюнькою Єленою Дойчевою ми відвідали квартиру, де Достоевський написав "Братів Карамазових": нічого цікавого, за винятком хіба що м'якої шапочки, яку він забув у Парижі. Зупинений годинник показує час його смерті: вісім тридцять шість, 28 січня 1881 року. Тепер я розумію, як пишуться шедеври: достатньо мешкати в похмурій квартирі й з м'яким ковпаком на голові чекати, що раптом щось таки з'явиться на аркуші паперу. І ось, гоп! - ти лишень кидайся - а там, як пощастить, твоє помешкання збережуть недоторканим" [9, с. 148-149]. Октав також відвідує квартири-музей

Пушкіна і Набокова. Знаковість цих імен для російської культури сама собою зрозуміла. Знайомство з меморіальним Петербургом ніби в мініатюрі демонструє принцип осягнення Росії загалом саме через посередництво літератури. Іронія цьому не заважає.

У змалюванні покаючої розповіді Октава священику ("вмощувався животом на землю, на голі кам'яні плити", "тіло вросло в асфальт", питання "як стати сіллю землі, коли вона вся в залізобетоні?" тощо [9, с. 94-97]), крім біблійних алюзій прочитується легка пародія на відому сцену каяття Раскольникову зі "Злочину та кари": "Все разом у ньому пом'якнуло, і ринули сльози. Як стояв, так і впав він на землю... Він став на коліна посеред площі, поклонився до землі і поцілував цю брудну землю, з насолодою і щастям" (пер. наш. - *Р.Д.*) [8, т. 6, с. 405]. На перший погляд, інтертекстуальний зв'язок між наведеними фрагментами простежується не зовсім чітко. Проте, зважаючи на авторську характеристику героя, порівняння виглядає доречним: "Якщо в класичній літературі навіть вельми похмурі персонажі, чи то Раскольников у Достоєвського чи Бардаму в Селіна, знаходили так чи інакше шлях до добра, до внутрішнього воскресіння, то в сучасній літературі все набагато складніше. У наш час більшість людей втратила моральні цінності: нема більше ані ідеалів, ані соціальних утопій, ані віри в Бога" [10]. В додаток до цього наведемо також враження Лєни від Октава: "Він мені нагадував Раскольникову. На самому початку книги, коли п'яничка говорить йому в закусочній: "Адже потрібно, щоб кожна людина могла піти хоч куди-небудь" [9, с. 179]. П'яничкою, як відомо, є старий Мармеладов, якому перше буквально йдеться про позичання грошей, але далі його слова набувають філософського узагальнення і зрештою можуть інтерпретуватися читачем як спроба звернення до Бога [8, т. 6, с. 14].

Ще однією відвертою демонстрацією впливу Достоєвського на авторське письмо, поза безліччю менш виразних паралелей, стає один сюжетний вектор. Йдеться про російського олігарха Сергія Орлова: "Я зустрівся з цим кумедним мільярдером під час моїх нічних вилазок. Я дав йому прізвисько Ідіот, на честь Достоєвського" [9, с. 26]. Характеристика "кумедний мільярдер" відсилає до кількомільйонної спадщини князя Мишкіна з роману Достоєвського. Перебування Октава Паранго в Москві пов'язане, за текстом, з "особливою місією: знайти нове обличчя для "L'Idéal" - світового лідера косметичної галузі" [9, с. 42]. Цією назвою, по-перше, пародіюється всесвітньо відома французька компанія "L'Oréal". Знання того факту, що одна з найбільших часток у згаданій компанії належить *швейцарському* концернові "Nestlé", вочевидь відсилає читача до князя Мишкіна ("швейцарське" композиційне кільце часопростору твору). Швейцарська прописка "Nestlé" зайвий раз підсилює враження про генетичний зв'язок персонажів сучасного французького письменника та російського класика. Те, що своєю поведінкою герой Достоєвського не вписувався в загальноприйняті рамки, говорить радше про "ненормальність" таких норм, ніж самого князя. Мишкін повертався до Росії з певною ідеєю "філософом", який "мав гадку повчати" [8, т. 8, с. 51]. Звичайно, з властивим йому способом спілкування будь-які повчання і спроби втілення ідей наперед були приречені на невдачу. Зрештою, наприкінці роману герой зазнає повної відчуженості від людства. В такому зрізі Ідіот з "Простіть і відпустіть" виглядає цілком контрафактурно: успішний діло-пристосуванець, який у фіналі стає президентом Росії.

Деякі інтертекстуальні відсилання аж надто оприявлені, що виправдовується зорієнтованістю роману на французьку публіку. Для компетентного російського читача таке оголення прийому може виглядати надмірним. Скажімо: "я дав йому прізвисько Ідіот, на честь Достоєвського" [9, с. 26], чи: "якщо я коли-небудь відкрию щось таке в Пітері (забігайлівку на кшталт "Онегіна". - *Р.Д.*), то найменую це "Грушенька" - на честь нищівної пожирачки чоловіків (і себе самої) з "Братів Карамазових" [9, с. 151]. Подібні приклади можна множити.

Проте інтертекст простежується не лише на рівні цитат чи алюзій, але й формує широту проблематики французького тексту, навіть його жанрове вирішення. Очевидно, що інтертекстуальність у цьому романі стає не тільки ознакою постмодерністського стилю, поза цим вона бере на себе значно важливіше функціональне навантаження: підводить читача до необхідності пізнання культури іншої країни. На прикладі цього твору можна констатувати, що образ Росії до сьогодні значною мірою продовжує опосередковано формуватися через її літературну класику. Особлива роль тут, безперечно, належить Достоєвському, численними інтертекстуальними відсиланнями до якого просякнутий досліджуваний текст. Російський автор виступає тут важливою знаковою парадигмою, яка, окрім творчого спадку письменника, включає і той потужний контекст, в якому він закорінений.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Орехов В.В.* Миф о России во французской литературе первой половины XIX века / В. В. Орехов. - Симферополь : Симферопольская городская типография, 2008. - 200 с.
2. *Орехов В.В.* Русская литература и национальный имидж (Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге) / В. В. Орехов. - Симферополь : АнтикВА, 2006. - 608 с.
3. *Besançon A.* Dostoïevski [Електронний ресурс] / Alain Besançon : [сотпшпісаноп d'Alain Besançon prononcée en séance publique devant l'Académie des sciences morales et politiques le lundi 10 février 2003] // Canal Académie. - Режим доступу : <http://www.canalacademie.com/ida83-Dostoievski.html>.
4. Французская литература выходит из чистилища : Виртуальный круглый стол : Интервью с французскими писателями / сост. и пер. с фр. Н. Мавлевич // Иностранная литература. - 1999. - № 10. - С. 229-245.
5. *Beigbeder F.* Au secours pardon : roman / Frédéric Beigbeder. - P. : Grasset, 2007. - 318 p.
6. Возможность русского острова : Интервью с М. Уэльбеком и Ф. Бегбедером / Провел А. Дурново // Московские новости. - 2007. - 16 ноября.
7. *Пьеге-Гро Н.* Введение в теорию интертекстуальности / Натали Пьеге-Гро ; пер. с франц. / общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. - М. : ЛКИ, 2008. - 240 с.

8. *Достоевский Ф.М.* Полное собрание сочинений : в 30 т. / Ф. М. Достоевский. - Л. : Наука, 1972-1990.
9. *Бегбеде Ф.* Простіть і відпустіть : роман / Фредерік Бегбеде ; пер. з франц. М. В. Лу-цюка. - Харків : Фоліо, 2008. - 249 с.
10. Неистовая ирония : Интервью с писателем Ф. Бегбедером / Провела Т. Матанцева // Независимая газета. - 2008. - 15 февраля.
11. Фредерик Бегбедер : Я думаю, что роль писателя - беспокоить публику : Online конференция [Электронный ресурс] // РИА Новости. - 2008. - 15 января. - Режим доступа : <http://www.rian.ru/online/20080115/96858479.html>.
12. *Бегбедер Ф.* Я верую - Я тоже нет / Фредерик Бегбедер, Жан-Мишель ди Фалько ; пер. с франц. Н. Кисловой. - М. : Иностранка, 2007. - 351 с.
13. Фредерик Бегбедер : В России красота - это национальный спорт : Интервью с писателем / Провел Ю. Коваленко // Известия. - 2007. - 3 октября.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2009

Прийнята до друку 25.05.2010

F. DOSTOYEVSKIY IN THE F. BEIGBEDER'S NOVEL "AU SECOURS PARDON": INTERTEXTUAL ASPECT

Roman Dzyk

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2, Kotsubinsky Str., 58012, Chernivtsi, Ukraine

The novel of the modern French writer Frédéric Beigbeder "Au secours pardon" is examined in an intertextual aspect. The basic attention in this text is spared to the figure of Fyodor Dostoyevsky. He comes forward as a leading paradigm of the Russian culture, which is comprehended by the French writer.

Key words: Fyodor Dostoyevsky, Frédéric Beigbeder, intertextuality, epigraph, paradigm, implicitation, receptive resource.

Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ В РОМАНЕ Ф. БЕГБЕДЕ "ПРОСТИТЕ И ОТПУСТИТЕ": ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Роман Дзык

Черновецкий национальный университет имени Юрия Федьковича, ул. Коцюбинского 2, 58012, г. Черновцы, Украина

Проанализировано роман современного французского писателя Фредерика Бегбеде "Простите и отпустите" в интертекстуальном аспекте. Высветлено присутствие в данном тексте фигуры Фёдора Достоевского, который выступил в произведении выдающейся парадигмой русской культуры, которую осмыслил французский писатель.

Ключевые слова: Ф. Достоевский, Ф. Бегбеде, интертекстуальность, эпиграф, парадигма, имплицитность, рецептивный ресурс.